

ЩОДО ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ, ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ТА ПРАВОВОЇ АКТИВНОСТІ

Тетяна Михайліна

ON THE QUESTION OF THE LEGAL AWARENESS, LEGAL CULTURE AND LEGAL ACTIVITY CORRELATION

Tetiana Mikhailina

***Анотація.** Метою наукової статті є уточнення теоретичних засад співвідношення правосвідомості, правової культури та правової активності.*

Виявлено співвідношення правосвідомості з правовою культурою. Причому правова культура характеризує практичну сферу, а отже, її можна визначити у якості зовнішнього прояву позитивних форм правосвідомості. У правовій культурі зосереджуються усі надбання, досягнуті за допомогою підвищення рівня правосвідомості. Таким чином, співвідношення правосвідомості та правової культури полягає, по-перше, у тому, що правосвідомість опосередковує розумово-психологічний рівень, а культура – емпіричний. По-друге, правосвідомість може включати, в тому числі, різко негативні судження про право та його інститути, а правова культура характеризує втілення у правову реальність усього прогресивного, що виникає в результаті трансформацій правосвідомості.

Визначено, що у широкому сенсі правова активність включається до правової культури, у вузькому ж – до позитивних форм правосвідомості. Тому правова культура з теоретичної точки зору повинна протиставлятися не правовому нігілізму, а деформаціям правосвідомості у їх сукупності, оскільки кожна з негативних форм правової свідомості в тій чи іншій мірі містить у собі небезпеку для динамічного розвитку суспільства.

***Ключові слова:** правосвідомість, правова культура, правова активність.*

***Summary.** The purpose of the scientific article is to clarify the theoretical foundations of the correlation of legal awareness, legal culture and legal activity.*

The correlation of legal awareness with legal culture is revealed. Moreover, legal culture characterizes the practical sphere, and therefore, it can be defined as an external manifestation of positive forms of legal awareness. The legal culture focuses on all the achievements achieved by raising the level of legal awareness. Thus, the correlation between legal awareness and legal culture consists, first, in the fact that legal awareness mediates the mental and psychological level, and culture-the empirical one. Secondly, the legal consciousness may include, among other things, sharply negative judgments about the law and its institutions, and the legal culture characterizes the embodiment in legal reality of everything progressive that occurs as a result of transformations of the legal consciousness.

It is determined that in a broad sense, legal activity is included in the legal culture, in a narrow sense - to positive forms of legal awareness. Therefore, legal culture from a theoretical point of view should be opposed not to legal nihilism, but to the deformations of legal consciousness in their totality, since each of the negative forms of legal consciousness to some extent contains a danger to the dynamic development of society.

***Key words:** legal awareness, legal culture, legal activity.*

Актуальність теми дослідження. Питання правової культури та правосвідомості привертають науковий інтерес дослідників протягом тривалого часу, оскільки саме в окресленій площині візуалізується більшість проблем якості нормативно-правових актів, рівно як і їх ефективності. Наявність правосвідомості характеризує всіх без винятку

суб'єктів права. Проте її вид та форма можуть значно варіюватися, спричиняючи комплекс позитивних чи негативних наслідків. І тут починають виникати питання, проявом чого такі наслідки є: правосвідомості чи правової культури? І чи є ці категорії тотожними? Причому ці питання становлять не суто теоретичний інтерес, а викликають наступний блок вже практичних проблем: на внутрішні чи зовнішні щодо особи чинники слід спрямовувати зусилля для корекції негативних наслідків. Тому виявлення аспектів співвідношення правосвідомості та правової культури є важливим доктринальним та праксеологічним завданням.

Окреслена проблематика в різні часи становила науковий інтерес таких вчених як С. Алексєєв, А. Венгеров, Ю. Калиновський, В. Лазарєв, В. Мухін, І. Осика та багатьох інших. Проте більшість суджень у цій сфері до цього часу характеризуються неоднозначністю.

Метою наукової статті є уточнення теоретичних засад співвідношення правосвідомості, правової культури та правової активності.

Основний текст. Слід зазначити, що теоретичні підходи щодо співвідношення правосвідомості з правовою культурою вирізняються неоднорідністю навіть у представників однієї наукової школи.

Виходячи з варіативності суджень про правову культуру, слід визнати, що під даною категорією може розумітися „стан правосвідомості, законності, досконалості законодавства та юридичної практики, які виражають утвердження та розвиток права як соціальної цінності” [1, Alekseev, p. 205], або найвищий та найбільш місткий стан правосвідомості, який включає в себе як духовні характеристики, так і юридичні установи, їх організацію, роль права у суспільстві, стан судової, нотаріальної та інших систем [2, Venherov, p. 585]. Але обидва наведені визначення так чи інакше призводять до змішування правосвідомості та правової культури, визнаючи друге просто найвищим рівнем першого.

Співзвучною до попередніх є теза, що правова культура не може бути самостійним елементом суспільного життя, складовою частиною загальної структури правосвідомості, не може функціонувати окремо від правосвідомості всього суспільства та індивідів. Ці дві категорії неподільні між собою, їх функціонування в суспільстві обумовлено взаємовпливом та взаємозалежністю. Тому недоцільно виокремлювати правову культуру із середовища правосвідомості та навпаки [3, Osyka, p. 12], але, якщо б це було так, використання різних термінів для визначення одного явища у підсумку призведе лише до нагромодження термінології, невизначеності категоріального апарату та штучних спроб надати різних ознак явищам, які позначаються різними термінами. Безумовно, взаємозалежність має місце у функціонуванні всіх системних явищ, тим не менше, без визначення типу співвідношення між ними (що неможливо без умовного виділення одного з іншого), дослідник позбавляється можливості представити і аспекти їх взаємовпливу.

Непоодинокими є судження про широкий та вузький зміст правової культури (в С.С. Алексєєва вони ж – аксіологічний та змістовний аспект). У широкому сенсі це якісний стан правових явищ у суспільстві, який характеризується рівнем розробки текстів законів, станом законності та правопорядку, рівнем професійної діяльності правоохоронних органів, реальності та гарантованості прав людини, високим рівнем правового виховання у суспільстві, у мірі свободи особи та взаємній відповідальності держави та особистості. У вузькому ж сенсі правова культура позначається як розуміння права, усвідомлення його цінності, бажання слідувати йому, високий престиж права в суспільстві [4, p. 251; 5, Cherdantsev, p. 340-341]. Тим не менше, у вузькому аспекті правової культури також наочним є певне змішування із загальним розумінням правосвідомості.

Чіткіше прослідковується розмежування зазначених категорій у Т.В. Синюкова, який відстоює позицію, що правова культура є сферою людської практики, яка

представляє собою сукупність норм, цінностей, юридичних інститутів, процесів та форм, які виконують функцію соціоправової орієнтації людей у конкретному суспільстві [6, Syniukov, p. 473], тобто позитивним є виділення правової культури у сферу практики, але інші елементи наштовхують на думку про спільність їх із системою права, що також навряд чи представляється вірним.

З-поміж усього розмаїття суджень про зміст правової культури суттєво вирізняється та заслуговує уваги позиція В.В. Мухіна, згідно з якою правосвідомість охоплює як позитивні, так і негативні оцінки, установки і ставлення щодо права. При такому розумінні вона не є в повному обсязі структурним компонентом правової культури, а входить до неї лише в своїй „позитивній” частині [7, Mukhin, p. 7], а додавши те, що правова культура характеризує практичну сферу, на відміну від суто ідеологічної, отримуємо повну картину співвідношення та взаємодії правосвідомості з правовою культурою, яку можна визначити у якості зовнішнього прояву позитивних форм правосвідомості.

У правовій культурі зосереджуються усі надбання, досягнуті за допомогою підвищення рівня правосвідомості, які через просте перелічення можна зазначити як високий рівень юридичної техніки, ефективність судової системи, якісний стан правотворчого процесу тощо. Отже, співвідношення правосвідомості та правової культури полягає, по-перше, у тому, що правосвідомість опосередковує розумово-психологічний рівень, а культура – емпіричний. По-друге, правосвідомість може включати, в тому числі, різко негативні судження про право та його інститути, а правова культура насамперед характеризує втілення у правову реальність усього прогресивного, що виникає в результаті трансформацій правосвідомості [8, Mikhailina, p. 43-44].

Ще однією проблемою вітчизняної юридичної науки є змішування з двома аналізованими вище категоріями правової активності, яку безсистемно поєднують з ними, виділяють з їхнього складу, або ототожнюють з однією з них.

Можна говорити про домінування у юридичній науці двох основних тенденцій у характеристиці правової активності, які є діаметрально протилежними. Одна з них – це визначення правової активності крізь призму правомірної, активної, соціально корисної поведінки [9, Vaschuk, p. 6-8], що у світлі викладеного вище неминуче призведе до її змішування з правовою культурою. Друга тенденція виявляється у постійному протиставленні правової активності та правового нігілізму як крайніх точок правової свідомості. До того ж, у сучасній науковій літературі наводиться маса прикладів вираження правової активності назовні з майже повною відсутністю фундаментального аналізу сутнісного характеру даного явища саме як форми правосвідомості.

Тим не менше, для достовірності дослідження можна озвучити підходи до правової активності, які знайшли відображення у науковій юридичній періодиці останніми роками. Так, Р.Р. Муслумов визначає правову активність як системну якість особистості, що визначає готовність і здатність людини до діяльності в правовому полі, виявляється в реалізації своїх законних прав та виконанні обов'язків, погоджуючи їх з основними принципами права: демократизму, гуманізму, законності, рівності, справедливості, єдності прав і обов'язків [10, Muslumov]. Ю.С. Разметаєва при дослідженні правової активності виходить із того, що у широкому сенсі вона може бути визначена як цілеспрямована діяльність усіх суб'єктів правовідносин, що здійснюється для реалізації прав і законних інтересів останніх. Відповідно до такого визначення правової активності, нею можуть володіти і громадські інституції, і держава. У вузькому розумінні йдеться насамперед про правову активність осіб, засновану на усвідомленні ними позитивної значущості права в цілому і прав людини зокрема [11, Razmetaeva]. Тобто, у широкому сенсі правова активність, згідно даного підходу, включається до правової культури, у вузькому ж – до позитивних форм правосвідомості. А отже, правова культура з теоретичної точки зору повинна протиставлятися не правовому нігілізму, а деформаціям правосвідомості у їх сукупності, тому що кожна з негативних форм правової свідомості в

тій чи іншій мірі містить у собі небезпеку для динамічного розвитку суспільства [8, Mikhailina, p. 58-59].

Висновки. Як результат дослідження, виявлено співвідношення правосвідомості з правовою культурою. Причому правова культура характеризує практичну сферу, а отже, її можна визначити у якості зовнішнього прояву позитивних форм правосвідомості. У правовій культурі зосереджуються усі надбання, досягнуті за допомогою підвищення рівня правосвідомості. Таким чином, співвідношення правосвідомості та правової культури полягає, по-перше, у тому, що правосвідомість опосередковує розумово-психологічний рівень, а культура – емпіричний. По-друге, правосвідомість може включати, в тому числі, різко негативні судження про право та його інститути, а правова культура характеризує втілення у правову реальність усього прогресивного, що виникає в результаті трансформацій правосвідомості.

Визначено, що у широкому сенсі правова активність включається до правової культури, у вузькому ж – до позитивних форм правосвідомості. Тому правова культура з теоретичної точки зору повинна протиставлятися не правовому нігілізму, а деформаціям правосвідомості у їх сукупності, оскільки кожна з негативних форм правової свідомості в тій чи іншій мірі містить у собі небезпеку для динамічного розвитку суспільства.

Список використаних джерел:

- [1] Алексеев С.С. Общая теория права: курс в 2-х т. Москва: Юридическая литература, 1981. Т. 1. 360 с.
- [2] Венгеров А.Б. Теория государства и права. Москва, 1998.
- [3] Осика І.В. Правова культура у формуванні правової, соціальної держави: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2004. 24 с.
- [4] Общая теория права и государства: учебник. Под ред. В.В. Лазарева. Москва: Юрист, 2003. 520 с.
- [5] Черданцев А.Ф. Теория государства и права: учебник. Москва, 1999.
- [6] Теория государства и права: учебник. Под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. Москва, 2000.
- [7] Мухін В.В. Професійна правосвідомість: поняття, особливості, функції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2007. 21 с.
- [8] Михайліна Т.В. Роль інтегративного потенціалу правосвідомості у реформуванні правової системи: монографія. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2018. 312 с.
- [9] Башук С.Г. Правова активність: поняття, структура та види: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2014. 20 с.
- [10] Муслумов Р.Р. Правовая активность личности: сущность, детерминанты и механизмы формирования. URL: http://shgpi.edu.ru/files/nauka/vestnik/2015/4_28/24.pdf.
- [11] Разметаева Ю.С. Правова активність особи як складова правової культури. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravova-aktivnist-osobi-yak-skladova-pravovoyi-kulturi>.

References:

- [1] Alekseev, S.S. (1981). *Obschaya teoriya prava* [General theory of law]. Moskva: Yuridicheskaya literatura, Book 1, 360 [in Russian].
- [2] Vengerov, A.B. (1998). *Teoriya gosudarstva i prava* [Theory of state and law]. Moskva [in Russian].
- [3] Osyka, I.V. (2004). *Pravova kultura u formuvanni pravovoi, sotsialnoi derzhavy* [Legal culture in the formation of a legal, social state]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv, 24 [in Ukrainian].
- [4] Lazarev, V.V. (ed.). (2003). *Obschaya teoriya prava i gosudarstva* [General theory of law and state]. Moskva: Yurist, 520 [in Russian].
- [5] Cherdantsev, A.F. (1999). *Teoriya gosudarstva i prava* [Theory of state and law]. Moskva [in Russian].

[6] Matuzov, N.I., & Malko, A.V. (2000). Teoriya gosudarstva i prava [Theory of state and law]. Moskva [in Russian].

[7] Mukhin, V.V. (2007). Profesiina pravovidomist: poniattia, osoblyvosti, funktsii [Professional legal awareness: concept, features, functions]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv, 21 [in Ukrainian].

[8] Mikhailina, T.V. (2018). *Rol intehratyvnoho potentsialu pravovidomosti u reformuvanni pravovoi systemy* [The role of the integrative potential of legal consciousness in the reform of the legal system]. Vinnytsia: DonNU Imeni Vasylia Stusa, 312 [in Ukrainian].

[9] Bashchuk, S.H. (2014). Pravova aktyvnist: poniattia, struktura ta vydy [Legal activity: concept, structure and types]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv, 20 [in Ukrainian].

[10] Muslumov, R.R. (2015). Pravovaya aktivnost lichnosti: suschnost, determinantyi i mehanizmy formirovaniya [Legal activity of the individual: the essence, determinants and mechanisms of formation]. <http://shgpi.edu.ru>. Retrieved from: http://shgpi.edu.ru/files/nauka/vestnik/2015/4_28/24.pdf [in Russian].

[11] Razmiettaieva, Yu.S. (n.d.). Pravova aktyvnist osoby yak skladova pravovoi kultury [Legal activity of a person as a component of legal culture]. <https://cyberleninka.ru>. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravova-aktivnist-osobi-yak-skladova-pravovoyi-kulturi> [in Ukrainian].

Biography of the author:

Name: Mikhailina Tetiana.

Academic titles: Doctor of Law, Associate Professor.

Organization: Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine.

Personal e-mail: sk-don@rambler.ru.